

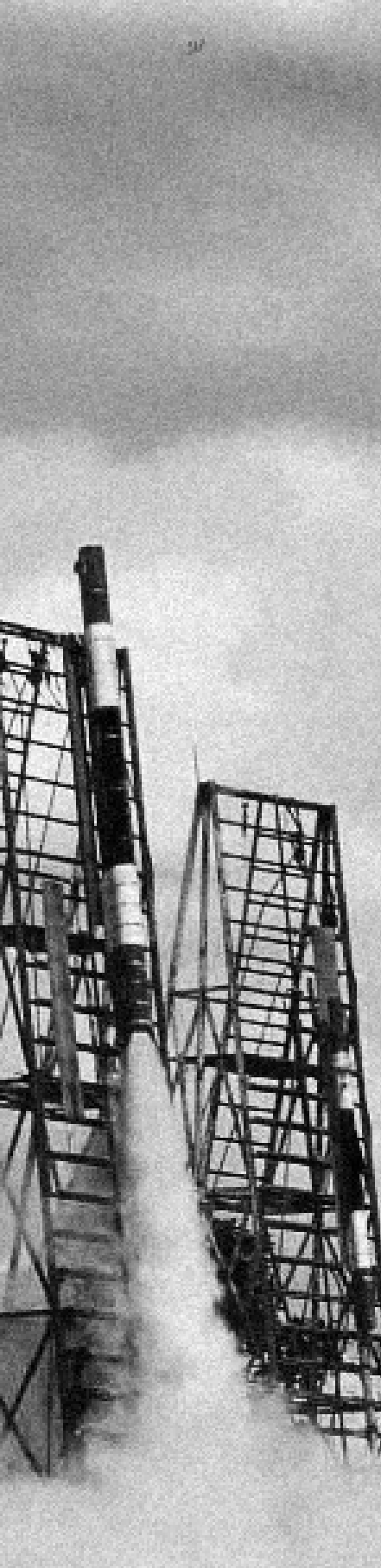

ศิลปะการตกแต่งลวดลาย บั้งไฟอีสาน

โครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม

ศิลปะการตกแต่งลวดลายบั้งไฟอีสาน

คณะศิลปประยุกต์และการออกแบบ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ปีพ.ศ. 2553

สารบัญ

หน้า	เรื่อง
1	ประวัติความเป็นมาของบุญบั้งไฟ
2	ความหมายของบั้งไฟ
4	ประเภทของบั้งไฟ
7	รูปแบบงานบุญบั้งไฟ
10	วัตถุประสงค์การจัดงานบุญบั้งไฟ
10	ขนาดการทำบั้งไฟ
10	ขั้นตอนการจัดการประเพณีบุญบั้งไฟ
14	การเอ้บั้งไฟ
15	การเซิ้งบั้งไฟ
15	ขบวนประกวดบั้งไฟและการจุดบั้งไฟ

ประเพณีบุญบั้งไฟ

ประวัติความเป็นมาของบุญบั้งไฟ

ประเพณีบุญบั้งไฟมีมาแต่ครั้งไหนยังหาหลักฐานที่แน่ชัด มีข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับความเป็นมาของประเพณีบุญบั้งไฟในแง่ต่างๆ ไว้ดังนี้

ความเชื่อของชาวบ้าน

ชาวบ้านเชื่อว่า มีโลกมนุษย์ โลกเทวดา และโลกเทวดา มนุษย์อยู่ใต้อิทธิพลของเทวดา การรำผีฟ้าเป็นตัวอย่างที่แสดงออกทางด้านการนับถือเทวดา และเรียกเทวดาว่า “แถน” เมื่อถือว่ามีแถนก็ถือว่า ฝน ฟ้า ลม เป็นอิทธิพลของแถน หากทำให้แถนโปรดปราน มนุษย์ก็จะมีความสุข ดังนั้นจึงมีพิธีบูชาแถน การจุดบั้งไฟก็อาจเป็นอีกวิธีหนึ่งที่แสดงความเคารพหรือส่งสัญญาณความรักดีไปยังแถน ชาวอีสานจำนวนมากเชื่อว่าการจุดบั้งไฟเป็นการขอฝนจากพญาแถน และมีนิทานปรัมปราเช่นนี้อยู่ทั่วไป แต่ความเชื่อนี้ยังไม่พบหลักฐานที่แน่นอน นอกจากนี้ในวรรณกรรมอีสานยังมีความเชื่ออย่างหนึ่งคือ *เรื่องพญาคันคาก* หรือ*คางคก* พญาคันคากได้รับกับพญาแถนจนชนะแล้วให้พญาแถนบันดาลฝนลงมามากยังโลกมนุษย์

ความหมายของบั้งไฟ

คำว่า “บั้งไฟ” ในภาษาถิ่นอีสานมักจะสับสนกับคำว่า “บ้องไฟ” แต่ที่ถูกต้องควรเรียกว่า “บั้งไฟ” ดังที่ เจริญชัย ดงไฟโรจน์ ได้อธิบายความแตกต่างของคำทั้งสองไว้ว่า บั้งหมายถึง สิ่งที่เป็นกระบอก เช่น บั้งทิง สำหรับใส่น้ำดื่ม หรือบั้งข้าวหลาม เป็นต้น

ส่วนคำว่า บ้อง หมายถึง สิ่งของใดๆ ก็ได้ที่มี 2 ชั้น มาสวมหรือประกอบเข้ากันได้ ส่วนนอกเรียกว่า บ้อง ส่วนในหรือสิ่งที่เอาไปสอดใส่จะเป็นสิ่งใดก็ได้ เช่น บ้องมิด บ้องขวาน บ้องเสียม บ้องวัว บ้องควาย ดังนั้น คำว่า บั้งไฟ ในภาษาถิ่นอีสานจึงเรียกว่า บั้งไฟ ซึ่งหมายถึงดอกไม้ไฟชนิดหนึ่ง มีหางยาวเอาดินประสิวมาคั่วกับถ่านไม้ตำให้เข้ากันจนละเอียดเรียกว่า หมื่อ (ดินปืน) และเอาหมื่อนั้นใส่กระบอกไม้ไผ่ตำให้แน่นเจาะรูตอนท้ายของบั้งไฟ เอาไฟท่อนอื่นมัดติดกับกระบอกให้ใส่หมื่อโดยรอบ เอาไม้ไผ่ยาวลำหนึ่งมามัดประกบต่อออกไปเป็นหางยาว สำหรับใช้ถ่วงหัวให้สมดุลกัน เรียกว่า “บั้งไฟ” ในทัศนะของผู้วิจัย บั้งไฟ คือการนำเอากระบอกไม้ไผ่เลาเหล็ก ท่อเอสลอน หรือเลาไม้อย่างใดอย่างหนึ่งมาบรรจุหมื่อ (ดินปืน) ตามอัตราส่วนที่ช่างกำหนดไว้แล้ว ประกอบท่อนหัวและท่อนหางเป็นรูปต่างๆ ตามที่ต้องการ เพื่อนำไปจุดพุ่งขึ้นสู่อากาศ จะมีควันและเสียงดัง บั้งไฟมีหลายประเภท ตามจุดมุ่งหมายของประโยชน์ในการใช้สอย

ในทางศาสนาพราหมณ์

การบูชาเทพเจ้าด้วยไฟ ถือว่าเป็นการบูชาเทพเจ้าเบื้องบนสวรรค์ ดังนั้น การจุดบังไฟเป็นการละเล่นอีกอย่างหนึ่งและเป็นการบูชาเทพเจ้า เพื่อให้พระองค์บันดาลในสิ่งที่ตนต้องการ

ในทางศาสนาพุทธ

มีการฉลองและบูชาในวันวิสาขบูชากลางเดือนหก มีการทำดอกไม้ไฟในแบบต่างๆ ทั้งไฟน้ำมัน ไฟรูปเทียน และดินประสิว ในงานนี้มีการรักษาศีล การให้ทาน การบวชนาค การอดทรง และนิมนต์พระเทศน์อาานิสงส์

ลายบังไฟ : ใช้ลายศิลป์ไทย คือ ลายกนก อันเป็นลายพื้นฐานในการลบลายบังไฟ โดยช่างจะนิยมใช้กระดาดงักโกทองด้านเป็นพื้นและสีเม็ดมะขามเป็นตัวสับลาย เพื่อให้ลายเด่นชัดในการตกแต่งเพื่อความสวยงาม

ตัวบังไฟ : มีลูกโอ้จะใช้ลายประจายาม ลายหน้าเทพพนม ลายหน้ากาล ลูกเอ้ใช้ลายประจายาม ก้ามปูเปลว และลายหน้ากระดาน ฯลฯ

กรวยเชิง : เป็นลวดลายไทยที่เขียนอยู่เชิงยาบที่ประดับพริ้วลงมาจากช่วงตัวบังไฟ

ยาบ : เป็นผ้าประดับใต้ไลบังไฟ จะสับลายใดขึ้นอยู่กับช่างบังไฟนั้น เช่น ลายก้านขุดลายก้านดอกใบเทศ

ตัวพระนาง : เป็นรูปลักษณะสื่อถึงผาแดงนางไอ่ หรือตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ พระลักษณ์ พระราม เป็นต้น

กระรอกเผือก : ทำวพังคี่ แปลงร่างมาเพื่อให้นางไอ่หลงใหล

ปล้องคาด : ลายรักร้อย ลายลูกพัดใบเทศ ลายลูกพัดขอสร้อย เป็นต้น

เกริน : เป็นส่วนที่ยื่นออกสองข้างของบุษบก เป็นรูปอนเบ็ดลายกนก สำหรับตั้งฉัตรทำยเกริน ราชรถประดับส่วนท้ายของหางบังไฟ

บุษบก : เป็นองค์ประกอบไว้บนราชรถ เพื่อสมมุติให้เป็นปราสาทผาแดงนางไอ่

ตัวบังไฟ : ลายกระจิงปฏิกุณณ ลายก้านขด ลายพุ่มข้าวบิณฑ์

ลายประกอบตกแต่งอื่นๆ : ลายกระจิงตั้ง กระจิงรวน กระจิงตาอ้อย ลายน่องสิงห์ บัวรวน กลีบขนุน

ประเภทของบั้งไฟ

บั้งไฟโหวด

บั้งไฟโหวดหรือโหวดเป็นบั้งไฟขนาดเล็กตัวกระบอกจะยาวขึ้น ประมาณ 4-10 นิ้ว บรรจุหมื่อหนักประมาณ 1 ส่วน 8 ถึง 1 ส่วน 2 กิโลกรัม ใช้หางยาวประมาณ 1-4 เมตร มีกระบอกไม้ไผ่เล็กๆ มัดวางรอบตัวบั้งไฟ นิยมทำประกอบกันในบั้งไฟใหญ่ (บั้งไฟหมื่น, บั้งไฟแสน) ปัจจุบันไม่ค่อยนิยมทำ เพราะไม่มีช่าง

บั้งไฟม้า

บั้งไฟชนิดนี้เป็นบั้งไฟขนาดเล็กจุดไปตามทิศทางที่กำหนดใช้เส้นลวดเป็นวิธีตั้งไปยังเป้าหมายที่ต้องการ ลักษณะทั่วไปเป็นบั้งไฟที่ทำจากกระบอกไม้ไผ่ 1 ปล้อง ขนาดแล้วแต่ต้องการ โดยทั่วไป เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 2 นิ้ว ยาวประมาณ 1 ฟุตทางภาคกลางและภาคอีสานเรียกว่า “ลูกหนู” คล้ายม้าที่กำลังวิ่ง ถ้าติดรูปอะไรก็เรียกชื่อไปตามนั้น เป็นคนขี่ม้า รูปวัว แล้วแต่จะทำรูปอะไร บางครั้งภาคเหนือเรียกว่า บอไฟยิง

บั้งไฟซ่าง

บั้งไฟชนิดนี้ไม่มีหาง มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่ากระโปกหรือตะโปก เวลาจุดไม่ต้องการให้พุ่งขึ้นไป แต่ต้องการมีเสียงร้องคล้ายกับซ่างร้อง วิธีทำบั้งไฟให้ใช้กระบอกไม้ไผ่ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดยาวเพียงป่องเดียว ให้มีข้อปัดทั้ง 2 ด้าน ทุบไม้ไผ่ให้แตกเล็กน้อย เจาะรู เพื่อบรรจุหมื่อแล้วต่อชนวนเข้ารูแทงหมื่อทำจากหมื่อ ถ่าน 3-4 อัดลงในไม้ไผ่ขนาดเล็กให้แน่น แล้วผ่าเอาแทงหมื่อออกมาคล้ายข้าวหลาม ให้ได้แท่งประมาณ 3 นิ้ว การจุดนั้นนิยมต่อพ่วงชนวนบั้งไฟใหญ่ เวลาจุดชนวนผ่าจะเกิดเสียงดังเหมือนเสียงซ่างร้อง นิยมวางต่อกันเป็นช่วงๆ กระบอก ถ้าต้องการจะให้มีเสียงดังอย่างไรก็มีเทคนิคในการทำให้เกิดเสียงนั้นๆ

บั้งไฟแสน

บั้งไฟชนิดนี้เป็นบั้งไฟขนาดใหญ่ที่สุด บรรจุดินปืนหนัก 120 กิโลกรัมขึ้นไป บั้งไฟขนาดนี้ทำยากที่สุด จะต้องอาศัยความชำนาญเป็นพิเศษ เพราะบั้งไฟขนาดนี้หากแตกแล้วจะเป็นอันตรายมาก เพราะฉะนั้นก่อนทำ

บั้งไฟจะต้องมีพิธีกรรมบวงสรวงให้ถูกต้องตามหลักการทำบั้งไฟแสนเสียก่อนจึงจะลงมือทำ เมื่อตบั้งไฟเสร็จเรียบร้อยแล้วจะมีการตกแต่งประดับประดาบั้งไฟ

บั้งไฟตะไล

บั้งไฟชนิดนี้คือบั้งไฟจินายขนาดใหญ่แน่นอน มีความยาวประมาณ 9-12 นิ้ว รูปร่างกลมมีไม้บางๆ แบนๆ เป็นวงกลมครอบหัวท้ายบั้งไฟเมื่อพุ่งขึ้นสู่ฟ้าไปโดยทางขวาง

บั้งไฟต้อ

บั้งไฟต้อหรือบั้งไฟกระแต้ต้อ เป็นบั้งไฟขนาดเล็กมีหางสั้น วิธีทำ ตัดกระบอกไม้ไผ่ขนาด 1 นิ้วครึ่ง ยาวประมาณ 3 นิ้ว อัดหมื่อให้แน่นประมาณ 2 นิ้ว ใช้หมื่อถ่านสามหรือถ่านสีอัดด้วยเถียดไม้ให้แน่น ต่อหางซึ่งทำจากไม้ไผ่ เหลาเป็นแท่งเล็กๆ ใช้เลื่อยตัดมุมข้อออกจนเห็นหมื่อ เจาะให้เป็นรูเล็กๆ แล้วติดชนวน เวลาจะจุดเอาหางเสียบลงในแท่งพอให้ตั้งได้ จุดชนวนจากด้านบน บั้งไฟจะพุ่งและหมุนขึ้นสู่อากาศ เกิดเสียงดังต้อๆ เวลาหมุนจะไม่ค่อยมีทิศทาง ใช้จุดในงานศพ เวลาจุดมีอันตรายมากไม่ค่อยนิยมทำกัน

บั้งไฟพลุ

บั้งไฟพลุ เป็นบั้งไฟที่นิยมจุดในเทศกาลต่างๆ เช่น งานกฐิน งานบุญมหาชาติ หรือ งานเปิดกีฬา ฯลฯ เป็นบั้งไฟที่จุดแล้วทำให้เกิดเสียงดัง ในอดีตนิยมจุดในงานกฐิน เพื่อเป็นการบอกข่าวไปยังพี่น้องประชาชนทั่วไปให้ทราบ

จากพงศาวดารเมืองยโสธรได้บันทึกไว้ว่า เมื่อราวๆ ปี พ.ศ. 2340 พระเจ้าวรวงศา (พระวอ) เสนาบดีเก่าเมืองเวียงจันทน์กับสมัครพรรคพวกเดินทางอพยพจะไปอาศัยอยู่กับเจ้านครจำปาศักดิ์ เมื่อเดินทางถึงดงผีสิงห์เห็นเป็นทำเลดี จึงได้ตั้งหลักฐานและสร้างเมืองที่นี่เรียกว่า “บ้านสิงห์ท่า” หรือ “เมืองสิงห์ท่า” ต่อมาใน พ.ศ. 2357 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกฐานะบ้านสิงห์ท่าแห่งนี้ขึ้นเป็น “เมืองยโสธร” ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ มีเจ้าเมืองดำรงบรรดาศักดิ์เป็นพระสุนทรราชวงศา

ในปี พ.ศ. 2515 ได้ยกฐานะขึ้นเป็นจังหวัดยโสธร โดยประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 70 ลงวันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2515 ได้แยกอำเภอยโสธร อำเภอคำเชื่อนแก้ว อำเภอมหาชนะชัย อำเภอป่าดัว อำเภอเลิงนกทา และอำเภอกุดชุม ออกจากจังหวัดอุบลราชธานี และรวมกันเป็นจังหวัดยโสธร ตั้งแต่วันที่ 1 มีนาคม 2515

จังหวัดยโสธรมีเนื้อที่ประมาณ 4,161 ตารางกิโลเมตร เป็นจังหวัดที่มีขนาดเล็กที่สุดในเขตอีสานตอนล่าง จังหวัดยโสธรแบ่งการปกครองออกเป็น 9 อำเภอ คือ อำเภอเมืองยโสธร คำเชื่อนแก้ว มหาชนะชัย ป่าดัว เลิงนกทา กุดชุม ค้อวัง ทรายมูล และไทยเจริญ

บุญบั้งไฟ นิยมทำกันในเดือนหก ถือเป็นประเพณีสำคัญที่จะขาดไม่ได้ เพราะตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน ชาวอีสานมีความเชื่อว่า ถ้าปีใดไม่จัดงานบุญบั้งไฟ ฟ้าฝนก็จะไม่ตกต้องตามฤดูกาล เกิดความแห้งแล้ง ไม่มีน้ำทำนา แต่ถ้าปีใดจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ ฟ้าฝนก็จะตกต้องตามฤดูกาล เกิดความอุดมสมบูรณ์ ปราศจากโรคภัย งานบุญบั้งไฟจึงถือเป็นงานประเพณี ประจำปีที่สำคัญของชาวอีสาน พอใกล้ถึงวันงานชาวอีสานไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็จะกลับบ้านไปร่วมงานบุญบั้งไฟ ซึ่งเป็นงานที่สร้างความรักความสามัคคีของคนท้องถิ่นเป็นอย่างดี

รูปแบบงานบุญบั้งไฟ

ประเพณีบุญบั้งไฟ แบ่งงานออกเป็นงานใหญ่ ๆ สองงานด้วยกันคือวันแรก เริ่มตั้งแต่เวลาประมาณ 10.00 น. เป็นขบวนแห่บั้งไฟสวยงามไปตามถนนสายหลักใจกลางเมือง

ชาวบ้านจากคุ้มต่างๆจะนำบั้งไฟขึ้นขบวนรถที่ตกแต่งประดับประดาอย่างสวยงามเป็นลวดลายไทยงามวิจิตร นำแห่แห่นด้วยขบวนรำประกอบดนตรีพื้นเมือง ขบวนรถบางทีจะเป็นธิดาบั้งไฟโก้ เทพบุตร เทพธิดาตัวน้อยๆ หรือแม้กระทั่งเรื่องราวจำลองจากนิยายพื้นบ้านปรัมปรา เช่นเรื่องท้าวผาแดง นางไอ่ เป็นต้น นอกจากนี้ที่จะขาดไม่ได้ก็คือ ขบวนรื้อวประเภทเนื้อหาสาระและตลกขบขันต่างๆ ที่เปิดโอกาสให้ชาวเมืองที่ต่างอายุกันได้มีโอกาสเข้าร่วมงานอย่างสนุกสนานและ มาประกวดประชันกันอย่างสนุกสนาน

ส่วนวันที่สองเริ่มแต่เช้าที่สวนพญาแถนเป็นการประกวดการจุดบั้งไฟ มีการประกวดบั้งไฟขึ้นสูงแบบบั้งไฟแฟนซีต่างๆ ในขณะที่ชาวบ้านชาวคุ้มต่างๆ ก็จะยกขบวนออกร้องรำทำเพลงกันตลอดทั้งวันอย่างสนุกสนาน

จุดเด่นของพิธีกรรม

จุดเด่นของการชมประเพณีบุญบั้งไฟ อยู่ที่ช่วงเช้าของวันแรกคือวันแห่บั้งไฟสวยงาม สามารถชมได้ที่
ปะรำพิธีถนนใจกลางเมือง และช่วงเช้าวันที่สอง คือการจุดบั้งไฟขึ้นสูงที่สวนสาธารณะพญาแถน

ตำนาน

ประเพณีบุญบั้งไฟตามตำนานเล่าว่า เมื่อ
ครั้งพระพุทธเจ้าถือชาติกำเนิดเป็นพญาคางคก
ได้อาศัยอยู่ใต้ร่มโพธิ์ใหญ่ในเมืองพันทุมวัด
ด้วยเหตุใดไม่แจ้ง พญาแถนเทพเจ้าแห่งฝนโกรธ
เคืองโลกมนุษย์มาก จึงแกล้งไม่ให้ฝนตกนานถึง
7 เดือน ทำให้เกิดความลำบากยากแค้นอย่างแสน
สาหัสแก่มวลมนุษย์ สัตว์และพืช จนกระทั่งพา
กันล้มตายเป็นจำนวนมาก พวกที่แข็งแรงก็รอดตาย
และได้พากันมารวมกลุ่มใต้ต้นโพธิ์ใหญ่กับ
พญาคางคก สรรพสัตว์ทั้งหลายจึงได้หารือกันเพื่อ
จะหาวิธีการปราบพญาแถน ที่ประชุมได้ตกลงกันให้
พญานาคียกทัพไปรบกับพญาแถน แต่ก็ต้องพ่ายแพ้
จากนั้นจึงให้พญาต่อแตนยกทัพไปปราบแต่ก็ต้อง
พ่ายแพ้เช่นกัน ทำให้พวกสรรพสัตว์ทั้งหลายเกิด
ความท้อถอย หหมดกำลังใจและสิ้นหวัง ได้แต่
รอวันตาย

ในที่สุด พญาคางคกจึงขออาสาที่จะไปรบกับพญาแถน จึงได้วางแผนในการรบโดยปลวกทั้งหลายก่อจอมปลวกขึ้นไปจนถึงเมืองพญาแถน เพื่อเป็นเส้นทางให้บรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายได้เดินทางไปสู่เมืองพญาแถน ซึ่งมีมอด แมลงป่อง ตะขาบ สำหรับมอดได้รับหน้าที่ให้ทำการกัดเจาะด้ามอาวุธที่ทำด้วยไม้ทุกชนิด ส่วนแมลงป่องและตะขาบให้ซ่อนตัวอยู่ตามกองฟืนที่ใช้หุงต้มอาหาร และอยู่ตามเสื้อผ้าของไพร่พลพญาแถน ทำหน้าที่กัดต่อย หลังจากวางแผนเรียบร้อยแล้ว กองทัพพญาคางคกก็เดินทางเพื่อปฏิบัติหน้าที่การรบ มอด ทำหน้าที่กัดเจาะด้ามอาวุธ แมลงป่องและตะขาบกัดต่อยไพร่พลของพญาแถนจนเจ็บปวด ร้องระงมจนกองทัพระส่ำระสาย ในที่สุดพญาแถนจึงได้ยอมแพ้และตกลงทำสัญญาสงบศึกกับพญาคางคก ดังนี้

1. ถ้ามวลมนุษย์จุดบั้งไฟขึ้นสู่ท้องฟ้าเมื่อใด ให้พญาแถนสั่งให้ฝนตกในโลกมนุษย์
 2. ถ้าได้ยินเสียงกบ เขียดร้อง ให้รับรู้ว่ามีฝนได้ตกลงมาแล้ว
 3. ถ้าได้ยินเสียงสนู (เสียงธนูหวนของว้าว) หรือเสียงโหวด ให้ฝนหยุดตกเพราะจะเข้าสู่ฤดูเก็บเกี่ยวข้าว
- หลังจากที่ได้สัญญากันแล้ว พญาแถนจึงได้ถูกปล่อยตัวไปและได้ปฏิบัติตามสัญญามาจนบัดนี้

สัญลักษณ์

บุญบั้งไฟเป็นหนึ่งในฮีตสิบสองเดือนของชาวอีสานนิยมทำกันในเดือน 6 หรือเดือน 7 อันเป็นช่วงฤดูฝนเข้าสู่การทำนา ตกกล้า หว่าน ไถ เพื่อเป็นการบูชาแถนขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล เหมือนกับการแห่นางแมวของคนภาคกลาง

ในสองพิธีกรรมที่อยู่คนละภาคนี้มีความคล้ายคลึงกันในเรื่องของสัญลักษณ์ที่ใช้อันส่อไปทางเพศสัมพันธ์ เช่น การใช้ไม้มาแกะสลักเป็นอวัยวะเพศชาย

เรียกว่า “บั๊กแบน” หรือ “ปลัดขิก” ในอีสานหรือ “ขุนเพ็ด” ในภาคกลาง เข้าร่วมขบวนแห่ ทั้งยังมีการร้องเจี๊ญด้วยเนื้อหาที่เกี่ยวกับอวัยวะเพศและเพศสัมพันธ์ สัญลักษณ์นี้เป็นเครื่องหมายของความสัมพันธ์ระหว่างฟ้ากับดิน หลึงกับชาย ที่เป็นพลังก่อกำเนิดชีวิตและเป็นพลังแห่งความอุดมสมบูรณ์ จึงมีความสัมพันธ์กับการขอฝน ซึ่งเป็นที่มาของพลังแห่งการเติบโตของพืช และด้วยเหตุที่อวัยวะเพศและเพศสัมพันธ์เป็นสัญลักษณ์สำคัญของงานบุญ จึงถือว่างานบุญบั้งไฟเป็นงานบุญของพระยามาร ซึ่งจัดแข่งกับงานบุญของพระพุทธเจ้า

วัตถุประสงค์การจัดงานบุญบั้งไฟ

1. เป็นการบูชาพระธาตุเกศแก้วจุฬามณีบนสวรรค์
2. เป็นการขอฝน

ขนาดการทำบั้งไฟ

- ก. บั้งไฟร้อย มีน้ำหนักดินปืนหรือดินดำประมาณ 3 กก.
- ข. บั้งไฟหมื่น มีน้ำหนักดินปืนหรือดินดำประมาณ 12 กก.
- ค. บั้งไฟแสน มีน้ำหนักดินปืนหรือดินดำประมาณ 120 กก.
- ง. บั้งไฟล้าน มีน้ำหนักดินปืนหรือดินดำประมาณ 500 กก.

ขั้นตอนการจัดการประเพณีบุญบั้งไฟ

ประชุมชาวบ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่พระสงฆ์ในหมู่บ้านเพื่อขอความเห็นว่าจะจัดงานบุญบั้งไฟหรือไม่ ถ้าตกลงจัดก็จะทำในข้อถัดไปแต่ถ้าไม่จัดจะต้องส่งตัวแทน(ผู้มีอายุชายในหมู่บ้าน)และพ่อเฒ่าจำ(หมอผีประจำหมู่บ้าน)ไปขอขมาต่อเจ้าปู่เพื่อขอเลื่อนไปจัดในปีถัดไป (พิธีกรรมนี้ไม่มีผู้หญิงเกี่ยวข้อง)

เมื่อตกลงจัดผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านจะส่งข่าวบอกกล่าวเชื้อเชิญไปยังหมู่บ้านใกล้เคียงให้มาร่วมงานบุญ เรียกว่า “เดินปาว” ในสมัยถัดมาบ้านเมืองเจริญขึ้นก็พัฒนามาเป็นการแจกหนังสือเชิญชวนเรียกว่า “สลากใส่บุญ” เหตุที่ถือว่างานนี้เป็นงานบุญก็เพราะว่า วัดเป็นที่รวมของการจัดกิจกรรมของชุมชน การเตรียมการต่างๆ ตั้งแต่การทำบั้งไฟก็มักจะเริ่มจากพระ ซึ่งถือว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญ เป็นฉบับ (ต้นฉบับ) ในวาระโอกาสนี้ยังมีการแทรกประเพณีทางพุทธศาสนาเข้าไปด้วย เช่น การบวชและการทอดสงฆ์ อ่านเรื่องที่เกี่ยวข้อง กองฮต พิธีการในการยกย่องพระสงฆ์

ชาวบ้านจะเรียกรับเงินและสิ่งของตามศรัทธาเพื่อร่วมสมทบกันสร้างบั้งไฟ (ในสมัยโบราณจะทำเพียงบั้งเดียว) บอกบุญให้บ้านเรือน 3-4 หลังคารวมกันต้อนรับแขกจากต่างบ้านที่มาร่วมบ้านหนึ่ง (ซึ่งจำนวนไม่มากนักจะมาพร้อมบั้งไฟของหมู่บ้าน เช่น พระภิกษุ สามเณร หญิงชายที่มาร่วมขบวนแห่) ส่วนใหญ่ก็มักจะกำหนดให้ครอบครัวที่บวชลูกหลานเป็นเจ้าภาพ (เพราะต้องจัดงานเลี้ยงญาติพี่น้องอยู่แล้ว)

ชาวบ้านที่ได้รับมอบหมายจะสร้างปะรำ หรือ “ผาม” หรือ “ตูบบุญ” ซึ่งทำด้วยโครงไม้จริง ยกพื้นข้างบนให้พระสงฆ์นั่งฉันภัตตาหาร ส่วนข้างล่างปูด้วยใบไม้หรือฟางข้าวให้หญิงสาวนั่ง โดยมีหญิงสูงอายุควบคุมดูแลหญิงสาวเหล่านี้ เพื่อป้องกันมิให้ถูกชายในขบวนแข่งลวดลามจนเกินเหตุ

ในวัดจะมีการทำบั้งไฟโดย “ฉบับ” ซึ่งมักจะเป็นพระ โดยมีลูกมือคือชาวบ้านผู้ชายในสมัยผมยังเป็นเด็ก 20 กว่าปีผ่านมาแล้ว ผมก็เป็นลูกมือพระด้วยการไปหาไม้สำหรับมาเผาเป็นถ่านสำหรับคั่วผสมกับดินประสิว เรียกว่า การทำหมื่อ ซึ่งมีสูตรจำเพาะของช่างแต่ละคน ตำด้วยครกมองให้ละเอียดร่วน ทดสอบด้วยการนำมาโรยเป็นทางยาวแล้วจุดไฟดูความเร็วของการปะทุ หากปะทุช้าก็จะต้องใช้สูตรผสมใหม่ตามแต่ต้นฉบับจะกำหนดบอกมา

การทำบั้งไฟในสมัยก่อนจะใช้ไม้ไผ่ลำขนาดใหญ่ที่สุด ทะลวงปล้องให้ถึงกัน ภายนอกจะใช้ดอกไม้ไผ่ถักเป็นเชือกมัดรอบลำไฟให้แน่นเพื่อไม่ให้ลำไฟแตก ส่วนหัวปล้องสุดท้ายจะถูกอุดด้วยแผ่นไม้หนาพอควร แล้วทำการอัดบรรจุหมื่อ (ดินปืน) ให้แน่นด้วยการตำ หรือใช้คานติดคานจัด (สมัยใหม่ใช้แม่แรงยกล้อรถบรรทุกแทนสะดวกกว่ากันดังภาพซ้ายมือ)

ยุคสมัยเปลี่ยนไปจากลำไฟกลายมาเป็นท่อเหล็กหรือท่อประปา (ซึ่งอันตรายมากเมื่อมีการระเบิดใส่ผู้คนอย่างที่เป็นข่าว) ตอนหลังหันมาใช้ท่อพีวีซีแทนซึ่งก็ยังเป็นอันตรายอยู่ดี จากการบูชาแถนมาเป็นการพนันขันต่อเพื่อการเดิมพัน จำนวนบั้งไฟที่จุดในแต่ละที่จึงมีจำนวนมาก และสร้างความเสียหายต่อชุมชนในทิศที่บั้งไฟถูกจุดออกไป (เพราะสามารถไปไกลได้หลายสิบกิโลเมตร)

นอกจากบั้งไฟแล้ว ยังมีการทำพลุ พะเนียง ดอกไม้ไฟ ตะไล (เพื่อจุดในการแห่ร่วมด้วย) นอกจากนั้นตัวบั้งไฟยังต้องมีการประดับตกแต่งอย่างสวยงาม เรียกว่า การเอ้ ซึ่งก็เป็นฝีมือของพระอีกเช่นกัน

เมื่อการเตรียมการในการต้อนรับ การทำบั้งไฟ การเอ้บั้งไฟให้สวยงาม เตรียมขบวนพ็อนในวันแห่โฮมบุญ ทำนั้งร้านสำหรับการนำบั้งไฟขึ้นจุด แล้วก็ถึงวันงานซึ่งมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องอีกดังนี้

ในวันสุกดิบ ชาวบ้านจะจัดขบวนแห่บั้งไฟไปยังศาลปู่ตาของหมู่บ้าน พร้อมนำเอาเหล้าไปด้วยจำนวนมาก ส่วนหนึ่งใช้เซ่นสรวง มีการจุดบั้งไฟขนาดเล็กเรียก “บั้งเสียง” เพื่อเสียงททายดูถึงความอุดมสมบูรณ์ และความสำเร็จในการทำนาปีนั้น จากนั้นก็ดื่มเหล้าพ็อนร่ำรอบศาลปู่ตาเป็นที่สนุกสนาน (งานนี้มีเฉพาะผู้ชายที่ได้รับอนุญาตให้ร่วมพิธี)

จากนั้นก็พากันแห่บั้งไฟไปยังสถานที่จัดงานหรือหมู่บ้านเรียก วันโฮม (รวม) มีการแข่งออกท่าทางต่างๆ ของการร่วมเพศอยู่ด้วย อาจมีการเอา บักแบ้น ผูกรอบเอวไว้หลายอัน มีสายสำหรับชักให้กระดกขึ้นได้

การแห่บั้งไฟ ผู้ร่วมขบวนนั้นดูเหมือนจะตั้งใจละเมียดกฎเกณฑ์ประกติ เช่น ชายแต่งกายเป็นหญิง หรือเอาโคลนพอกหน้า ขบวนแข่งจะแห่ไปตามหมู่บ้านเพื่อขอสาโทมากิน การแข่งจะมีคนจ่ายกาพย์ และคนตีกลองให้จังหวะแข่ง อยู่กลางขบวนพ้อน เพื่อให้ผู้พ้อนแข่งได้ยินเสียงจังหวะและคำกลอนลำกาพย์แข่งได้ชัดเจน

การละเมียดกฎเกณฑ์และธรรมเนียมปฏิบัติกันทั่วไปมีคำอธิบายได้ว่า เป็นการปลดปล่อยคนให้หลุดจากกฎเกณฑ์ชั่วคราว ในอีสานสมัยก่อนผู้ชายเมื่อแต่งงานต้องเข้าไปอยู่กับครอบครัวฝ่ายหญิง ผู้ชายจึงอยู่ในฐานะที่โดดเดี่ยวต้องอยู่ในความควบคุมของญาติฝ่ายหญิงและต้องฝากอนาคตของตนไว้กับความเมตตาของครอบครัวฝ่ายหญิงด้วย เพราะจะสามารถสร้างหลักให้แก่ครอบครัวได้ก็ด้วยการอุปถัมภ์ของพ่อตา เขยจะถูกจัดให้เป็นผู้ต่อยกว่าในทางพิธีกรรม (แสดงสะท้อนในเชิงประชดประชันจากนิทาน “พ่อเฒ่ากับลูกเขย”) ดังนั้น การที่แสดงออกในทางพิธีกรรมในบุญบั้งไฟจึงเป็นการปลดปล่อยจากกฎเกณฑ์ของสังคม เพราะเรื่องเพศ การกล่าวถึงหรือแสดงอวัยวะเพศ เป็นความหยาบโลนที่สังคมปกติไม่ยอมรับ

ตอนบ่าย จะมีการตีกลองโฮม เพื่อให้ขบวนแห่ทุกขบวนไปรวมกันที่วัด ซึ่งจะหมายถึงการไปร่วมในพิธีบวชของบุตรหลาน หรือการฮดสงฆ์ ถ้ามีการบวชก็จะมีการแห่ناقด้วยม้า (ถ้าหากเจ้าภาพมีฐานะพอทำได้) มีการจุดตะไลตามหลังม้าไปตลอดทาง หากมีการฮดสงฆ์อยู่ด้วยก็จะแห่พระภิกษุที่ต้องการ “ฮด” นำหน้าเจ้านาคไป

กลางคืนจะมี การเส็งกลอง หรือแข่งตีกลองกัน โดยแต่ละหมู่บ้านจะนำกลองกิ่งของวัดในหมู่บ้านตนมาตีแข่ง ถือกันว่า ถ้าหากแพ้ในการเส็งกลอง ก็จะไม่ใช้กลองนั้นอีกเลย จะต้องไปเสาะแสวงหากลองมาเส็งใหม่ในปีหน้า การเส็งกลองจะมีกันไปจนถึงเที่ยงคืน

รุ่งเช้าจะมีการทำบุญถวายจันทน์พระ พอดตกบ่ายก็มี การแห่บั้งไฟไปยังค่างที่เตรียมไว้ อาจใช้ต้นไม้ใหญ่เป็นค่างก็ได้ การแข่งขันระหว่างหมู่บ้านก็มีเพียงบ้านใดจะสามารถยิงไปได้สูงกว่ากัน (ใช้การนับไปจนกว่าจะมองเห็นบั้งไฟหล่นพ่นก้อนเมฆลงมา) เป็นการแสดงความสามารถของช่างหรือฉบับของบั้งไฟบ้านนั้นหากบั้งไฟบ้านใดชู (พ่นดินปืนออกมาแต่ไม่ขึ้น) หรือแต่กระหว่างการจุดช่างหรือฉบับก็จะถูกจับโยนลงตมคือโยนลงไปในโคลนเป็นที่สนุกสนานทั้งผู้โยนและถูกโยน(เปื้อนโคลนพอกัน)

สิ่งที่เล่ามาทั้งหมดนี้เป็นเรื่องราวในอดีต ปัจจุบันงานประเพณียังคงอยู่ แต่ความเชื่อและวัฒนธรรมของงานบุญหายไป กลายเป็นการประกวดประชันกัน การวางเดิมพันเงินแสนเงินหมื่น ไม่มีการพูดถึงดอนปู่ตา หรือผีบรรพบุรุษอีกแล้ว เพราะทุกอย่างจัดเพื่อการท่องเที่ยวอย่างบุญบั้งไฟเมืองยโสธรคือตัวอย่าง (ไม่ทราบว่ายั่งยืนหรือไม่) น่าเสียดายที่ความงามในฮีตเริ่มจะเลือนหายไปจากอีสาน กลายเป็นตำนานให้กล่าวถึงเพียงเท่านั้น

การเอ้บั้งไฟ

เมื่อเอารูเสร็จแล้วก็ใส่หาง ใส่โหวดรอบตัวบั้งไฟ ตัดกระดาษปิดเป็นสีเป็นรูปต่างๆ ประดับให้สวยงาม การประดับบั้งไฟเขาเรียกว่า “เอ้บั้งไฟ”

การประดับมีการประกวดความสวยงามด้วย ถ้าบั้งไฟเล็กก็แบกหางไป ถ้าบั้งไฟใหญ่ใส่ล้อเกวียนหรือเกวียนที่ประดับไว้สวยงาม ปัจจุบันใช้รถแทนเกวียน

การเซิ้งบั้งไฟ

การเซิ้งบั้งไฟ เป็นการขับร้องเป็นกาพย์ เป็นกลอน ประกอบ เครื่องดนตรี พวงกลอง แคน ฉิ่ง เป็นหมู่คณะเพื่อความสนุกสนาน

ก. พวกเซิ้งธรรมะ เป็นพวกที่เรียบร้อย เป็นคณะและมีผู้กล่าวนำ มีการฟ้อนแบบต่างๆ ตามที่หัวหน้าคณะจะสั่งกาพย์เซิ้งก็เป็นคติธรรมสอนใจไปด้วย

ข. พวกเซิ้งกินเหล้าเป็นพวกคอสुरาไม่มีขบวน จับกลุ่มกันเล่นเซิ้งไม่เป็นระเบียบกาพย์ก็ตลกโปกฮา ทั้งคำสุภาพ คำหยาบ (แต่เขาไม่ถือว่าเสียหาย)

ค. พวกเซิ้งขอเงิน เป็นพวกที่ไม่อยู่ในอันดับ คือไม่มีบท ไม่มีทำนอง กลุ่มละ 4 - 5 คน ตีกลอง ตีปี่เคาะไม้แล้วแต่นึกออก พวกหลังนี้เล่นเพื่อขอเงินเท่านั้นเอง เพราะประเพณีนี้มีการเซิ้งขอสุรา ขอขนม ขอเงินซื้อสุรา ก็เลยตั้งคณะขึ้นขอบ้าง ส่วนมากเป็นพวกวัยรุ่นและเด็กเล็ก

ตัวอย่างบทเซิ้ง ที่เป็นบทตลก น่าสนใจ

“แม่เฒ่าเอ๋ยลูกเขยมาแล้ว แม่เฒ่าแก้วไปลื้ออยู่ใส
อยู่คีไฟตาเหล่ยมเมาๆ ข้อยมาเว้าแม่เฒ่าอย่าหนี”

ขบวนประกวดบั้งไฟและการจุดบั้งไฟ

ขบวนประกวดบั้งไฟซึ่งถูกตกแต่งอย่างสวยงาม ซึ่งถ้าพูดถึงงานประเพณีบุญบั้งไฟที่ยิ่งใหญ่ ก็ต้องนึกถึงจังหวัดยโสธร เพราะเป็นจังหวัดที่มีการจัดงานบุญบั้งไฟสืบทอดกันมาช้านาน และมีการจุดบั้งไฟแข่งขันกันเป็นงานใหญ่ ตั้งแต่ยังเป็นอำเภอที่ขึ้นอยู่กับจังหวัดอุบลราชธานี จนในปี พ.ศ. 2515 ยโสธรแยกออกมาตั้งเป็นจังหวัดที่ 72 ของประเทศไทย คนเมืองยศก็จึงยิ่งจัดให้ยิ่งใหญ่ขึ้น จนถือเป็นงานประเพณีระดับชาติ และมีการกำหนดจัดเป็นประจำในวันศุกร์-เสาร์-อาทิตย์ ที่ 2 ของเดือนพฤษภาคมของทุกปี ซึ่งเป็นช่วงก่อนฤดูการทำนา เพราะกว่าร้อยละ 85 ของประชากรในจังหวัดเป็นเกษตรกรที่ต้องอาศัยน้ำในการทำเกษตร

ความพิเศษของงานบั้งไฟที่ยิ่งใหญ่ของชาวยโสธรนี้ ไม่เพียงแต่โด่งดังในเมืองไทยเท่านั้น แต่ยังโด่งดังไกลไปถึงชาวเมืองโยชิตะ จังหวัดไซตามะ ประเทศญี่ปุ่น ที่ประชากรส่วนหนึ่งยังคงมีอาชีพทำนา และมีประเพณีการจุดบั้งไฟ คล้ายกับจังหวัดยโสธร แต่ในความคล้ายก็มีความต่าง เพราะการจุดบั้งไฟของชาวยโสธรเป็นไปเพื่อการอวยพรและขอบคุณพระเจ้าที่บันดาลให้ฝนตก และบั้งไฟของเขาจะเน้นการตกแต่งที่ความสวยงามมากกว่า การขึ้นของบั้งไฟจึงไม่สูงนัก ส่วนขบวนแห่ก็จะเรียบง่าย สนุกสนานน้อยกว่าการฟ้อนเซิ้งของชาวยโสธร และประเพณีนี้ทำในเดือนตุลาคมทุกปี

จากความบังเอิญที่มีความเหมือนในประเพณี จึงมีการพัฒนาไปสู่การศึกษาแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมเป็นเมืองคู่มิตร ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 จนกระทั่งได้มีการทำความตกลงระหว่างโยชิตะและยโสธรให้เป็นเมืองคู่แฝด เมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม 2542 โดยทุกปีชาวเมืองโยชิตะ จะส่งบั้งไฟแฟนซีประเภทสวยงามมาร่วมจุดด้วย นอกจากจะเป็นการแลกเปลี่ยนทางศิลปวัฒนธรรมและส่งเสริมการท่องเที่ยวแล้ว ในอนาคตยังอาจจะนำไปสู่การส่งเสริมด้านการศึกษาและความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจต่อไปด้วย

แม้แต่ชาวต่างประเทศยังสนใจวิธีการทำบั้งไฟของช่างบั้งไฟ บั้งไฟมีหลายชนิด แต่ที่ยี่โสธรมีการแข่งขันบั้งไฟแพนซีและบั้งไฟแสน โดยบั้งไฟแพนซีเป็นบั้งไฟขนาดเล็ก มีเส้นผ่านศูนย์กลาง 2 นิ้ว และบรรจุดินประสิวไม่เกิน 4 กก. แข่งขันกันที่ความสวยงามและลีลาลูกเล่น เมื่อจุดขึ้นฟ้า เช่น อาจจะมีร่มหลากสีสั่นกางออก หรือมีเสียงประกอบ ส่วนบั้งไฟแสนซึ่งเป็นบั้งไฟที่แข่งขันกันโดยนับจากเวลาที่บั้งไฟขึ้นบั้งไฟของใครขึ้นนานที่สุดก็เท่ากับว่าบั้งไฟขึ้นสูงที่สุด (ระดับที่เป็นแชมป์บั้งไฟจะขึ้นนานกว่า 2 นาที) บั้งไฟแสนจึงต้องมีขนาดใหญ่ ความยาว 4 เมตร เส้นผ่านศูนย์กลาง 6 นิ้ว และบรรจุดินประสิวนัก 120 กก. นับเป็นบั้งไฟที่ทำยากและต้องอาศัยความชำนาญเป็นพิเศษ เพราะถ้าบั้งไฟนี้แตกแล้วจะเป็นอันตรายมาก เพราะฉะนั้นก่อนทำ “ช่างบั้งไฟ” ซึ่งเป็นผู้ทำบั้งไฟจะต้องมีพิธีกรรมบวงสรวงให้ถูกต้องตามหลักการทำบั้งไฟแสนเสียก่อนจึงจะลงมือทำ ในช่วงที่มีการจุดบั้งไฟนั้นนับเป็นช่วงตื่นเต้นและสนุกสนาน โดยเฉพาะช่างบั้งไฟจะต้องลุ้นมากกว่าใคร เพราะหากบั้งไฟไม่ขึ้นก็就会被โยนลงบ่อโคลนนัยว่าเพื่อเป็นการลงโทษ แต่ปัจจุบันนั้นไม่ว่าบั้งไฟจะขึ้นหรือไม่ขึ้นก็จะมีพิธีโยนโคลนเพื่อความสนุกสนานมากกว่า

